

YÜZEY YAPI - DERİN YAPI KAVRAMLARI ÜZERİNE

*Kerime ÜSTÜNOVA**

ÖZET

Verici ve alıcı arasında kodlama-kod çözme biçiminde gerçekleşen iletişimde, iletilerin çözülmesi için dilsel göstergelere gereksinim duyulur. Simgeler dizisi olan göstergelerin yüzey yapıyı oluşturan gösteren yanlarıyla derin yapıyı oluşturan gösterilen yanları, birbirine bir dizi dönüşümle bağlıdır. Yüzey yapının derin yapıya dönüşüm işlemi, dilin yapısal özelliklerini belirleyen kurallarca yönetilir. Dönüşümler, derin yapıda üretilen yapılar üzerinde kendi bünyelerine uygun değişiklikler meydana getirirler. Ancak yüzey yapıyla derin yapının algılanma biçiminde ortaklık kaçınılmazdır. Bu nedenle dil birimlerinin derin yapısının tüm kullanıcılar tarafından aynı biçimde çözülmesi gerekmektedir. Derin yapı terimi, gösterilenin kişilere göre değişik biçimde algılanması anlamına gelmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Yüzey yapı, derin yapı, gösteren, gösterilen, eksilti.

ON THE CONCEPTS OF DEEP AND SURFACE STRUCTURE

ABSTRACT

In communication, which is the coding and decoding process between the sender and the receiver, linguistics signs are needed in order to analyse the messages. Signs, in other words a string of symbols, of which its signifier aspect forming the surface structure are attached to that of which signified aspect forming the deep structure through a set of transformation. The transformation process of surface structure to the deep structure is governed by the rules which specify the structural features of language. As a result of

* Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ustunovak@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

transformation, changes could be seen in deep structure that are appropriate for their forms. However, it is inevitable to encounter associations in the way of perceiving the surface and the deep structure. Therefore, the deep structure of the linguistic units should be analysed in the same way by all the users of language. The term of deep structure does not mean that signified is perceived differently depending on the change in individuals.

Key Words: The deep structure, the surface structure, signifier, signified, ellipsis.

Son zamanlarda sıklıkla “yüzey yapı”, “derin yapı” terimleri, çeşitli çalışmalarda görülmektedir. Ancak özellikle derin yapının farklı bakış açılarıyla algılandığını düşünmekteyim. Bu nedenle 1993’ten beri de çalışmalarımda kullandığım “yüzey yapı”-“derin yapı” kavramlarını kendi bakış açımıyla değerlendirmek ve tartışmaya açmak istedim.

İletişimi “bir bildirinin kaynak kişiden hedef kişiye belirli bir kod içinde aktarılması” olarak tanımlayan Doğan Günay, “bilgi üretme ve bilgiyi alıp çözümlene etkinliği” olarak değerlendirir iletişimi. (Günay 2004: 216) Çünkü iletişim; bir verici, bir alıcı, vericinin alıcıya bildirmek istediği ileti ve bunu gerçekleştirmeyi sağlayacak dilsel göstergeler gerektirir. Gösterenle gösterilen bileşimi, göstergeyi oluşturur. Kimi araştırmacılar, anlam sorununu gösterenle gösterilen arasındaki ilişki olarak görürken kimi de dış gerçekle dilsel gösterge arasındaki ilişki olarak nitelendirir: “Gösterenin görevi, kavramı belirlemek, canlandırmak ve bozmadan, karıştırmadan aktarmaktır. Gösteren, dilbilimseldir, özel nitelikli bir simgeler dizgesidir, başka bir deyişle dili oluşturur.” (Guiraud 1999: 31) “Gösterenler, bir simgeler dizgesidir. Bu simgeler dizgesi dili oluşturur. Dilde kullanılan göstergeler bellidir. Ancak bu gösterenlerin gösterilen kısmında değişimler olabilmektedir.” (Günay 2004: 196)

Dil göstergelerden oluştuğuna göre yüzey yapı, “gösteren”; derin yapı, “gösterilen” yan olarak görülür. Yüzey yapı, dilin gözle görülen, kulakla duyulan somut yanını oluştururken derin yapı, var sayılanı işaret eder. Yüzey yapı, dilin söylenen-yazılan yanını; derin yapı, kavranan, algılanan yanını, yani anlamını gösterir. Bu nedenle derin yapının “temel anlamı”, yüzey yapının “anlatısal anlamı / söylemsel anlamı” karşılığında benimsenir. Bu durum; ek, sözcük, sözcük öbeği, cümle, cümle üstü olmak üzere tüm dil birimleri için

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

geçerlidir. Dilin bir bütün olduğu, dil birimlerinin birbirleri aracılığıyla varlık bulduğu göz önünde bulundurulunca her gösterenin değerini yani gösterilen yanını yalnız gösterenin nitelik ve biçiminden değil aynı zamanda bütün içindeki yerinden ve bağıntılarından aldığı gerçeği ortaya çıkar. Bu durumda derin yapıyı bağlamın belirginleştirdiğini söyleyebiliriz.

YÜZEY YAPI	DERİN YAPI
somut	soyut
gösteren	gösterilen
dilbilgisel	kavramsal
anlatsal anlatı / söylemsel anlatı	temel anlam
duyulan / görülen	algılanan / varsayılan

Bir ileti, söze ya da yazıya döküldüğünde derin yapıdan yüzey yapıya doğru giden bir süreç başlar. Zeynel Kıran-Ayşe Kıran, A. J. Greimas'a dayalı olarak verdikleri bilgide bir söylemin temelden yüzeye doğru gelen üç ana katmanda gerçekleştiğini, anlamın söylemin değişik öğelerinin eklenmesiyle derin yapıdan başlayarak yüzey yapılarla birleşerek oluştuğunu söylerler. "Üretici süreç" adı verilen bu durum, derin yapıdan yüzey yapıya doğru ilerlediği gibi yüzey yapıdan derin yapıya doğru da ilerleyebilir. (Kıran 2007: 183) Hangi yönde olursa olsun bu dönüşüm aşamasında, bir başka deyişle gösterenin gösterilene dönüşümünde kimi dilbilgisel veriler, derin yapıdaki biçimleriyle yüzey yapıya ulaşabilirken kimi dilbilgisel veriler, yalnızca onları işaret eden, algılanmasını sağlayan dil birimleri aracılığıyla yüzey yapıya taşınırlar. Çünkü dilin zamandan ve emekten tasarruf ilkesi, estetiğe olan düşkünlüğü, bazı dil birimlerinin yüzey yapıya çıkmasına izin vermez. Bu nedenle kimi dil birimleri, onları işaret eden yapılar yüzey yapıda olacak biçimde saklanır yani derin yapıda bırakılır.

Derin yapıyla yüzey yapı, birbirine bir dizi dönüşümle bağlıdır. Yüzey yapının derin yapıya ya da gösterenin gösterilene dönüşüm işlemi, dilin yapısal özelliklerini belirleyen kurallarca yönetilir. Dönüşümler, derin yapıda üretilen yapılar üzerinde kendi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

bünyelerine uygun değişiklikler meydana getirirler. İki yapı arasındaki ayrım, derin yapının gizli dilbilgisel verileri bünyesinde barındırmasıyla kendini gösterir. Yüzey yapıyla derin yapının algılanma biçiminde ortaklık kaçınılmazdır. Bu nedenle dil birimlerinin derin yapısının tüm kullanıcılar tarafından aynı biçimde çözülmesi gerekmektedir. Derin yapı terimi, gösterilenin kişilere göre değişik biçimde algılanması anlamına gelmemelidir. Derin yapı, yüzey yapıda bize sunulan ipuçları doğrultusunda tamamlanabildiğinden alıcıya göre değişmemelidir. Çünkü dil, alıcıyla verici arasında kodlama ve kod çözmeye dayalı bir sistem olduğundan tüm alıcıların, vericinin gönderdiği iletiyi aynı tarzda algılamasını zorunlu kılmaktadır. Bu da dil birimlerinin gösterileninin tek olmasını gerektirir. Örneğin “Bahçede ağlayan kız, annesini arıyormuş.” cümlesini

“bahçede bir kız var”

“bu kız ağlıyor”

“kız annesini arıyormuş”

biçiminde üç cümle hâlinde düşünmek ya da derin yapısında üç cümle barındırdığını var saymak, Türkçe için olanaksızdır. Çünkü Türkçe, dilin ekonomik yapısı gereği aynı kavramı yinelemek istemez. Burada tek bir yargı vardır, o da tam donanımlı *arıyormuş* eylemiyle verilmiştir. Cümlenin barındırdığı *ağla-* ve *ara-* eylemlerinin aynı kişi tarafından yapılması, derin yapısında iki yargı barındırmak biçiminde yorumlanmamalıdır. Akerson, bu durumu “*Yan tümcenin bir ögesiyle üst tümcenin bir ögesi anlamsal olarak örtüşür. Bu anlamsal örtüşme yinelemeyi engeller ve ortada tek bir öge kalır, bu öge de dilbilgisel açıdan daha güçlü olan üst tümce fiilinin yönetimine geçer.*” biçiminde açıklar. (Akerson-Ozil 1998: 113) Cümlede yer alan yüklem dışındaki dil birimleri, kurucu öge yüklem anlamsal zenginliğini sağlamak üzere harekete geçmişlerdir. Bir başka deyişle yüklem etrafında bırakılan boş alanları doldurmuşlardır. Belki başka diller için geçerli olan derin yapı kuralını başka dillerdeki algılama biçimiyle Türkçeye uyarlamak, dilimizin yapısal özelliklerini göz ardı etmek anlamına gelir.

Derin yapıyı bağlam belirginleştirir. Bu da dilsel göstergelerin, ait olduğu metin içinde, ilişki kurduğu diğer dilsel göstergelerin aracılığıyla dil bilgisi kuralları doğrultusunda çözülmesini zorunlu kılar. Vericinin zamandan ve emekten tasarruf amacıyla yüzey yapıya taşımadığı ama ipuçlarını yüzey yapıda vererek alıcı tarafından varsayılmasını istediği dilsel göstergeler olabilir. Bir başka deyişle kimi dilsel göstergeleri derin yapıda

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

bırakabilir. Kısaca özetlemek gerekirse sadece yüzey yapıdan atılan dilsel göstergelerin, derin yapıda varlıklarını koruyabildiklerini söyleyebiliriz. Derin yapıda bırakılan dil birimleri, söylenmeseler bile iletişim anında zihinde anlam olarak yüzey yapıdaki boşluğu tamamlarlar. Okuyucunun yeterince unuttuğu, artık eski bilgiyi hatırlaması gerektiği düşünüldüğü zamansa yeniden yüzey yapıya taşınarak önceki veya sonraki dil birimleriyle sıfır tekrar yoluyla bağlanmaları mümkündür. Türkçede özne atma eğiliminin oluşu, iyelik öbeklerinde sıklıkla tamlayanın yüzey yapıya çıkmayışı, sözcük öbeklerinde ortak tamlayan / tamlanan kullanımı, bir cümlede verilen bir ögenin diğer cümlede varsayılışı vb. özellikler bile yüzey yapıyla derin yapının aynı olmaması gerektiğinin göstergesidir. “Zeynep öğretmen, sınavdan sonra aşağı inmiş; İzge, Doğaç ve Arda'nın formlarını görevliye vermiş; sonra da arabasına binip gitmişti.” örneğinde eksilteleri tamamlayıp derin yapıyı yüzey yapıya şöyle taşıyabiliriz:

Zeynep öğretmen, sınavdan sonra aşağı inmiş-**ti-Ø** /

Zeynep öğretmen, sınavdan sonra İzge-nin formu, Doğaç-in formu ve Arda'nın formunu görevliye vermiş-**ti-Ø** /

Zeynep öğretmen, sonra da Zeynep öğretmenin arabasına binip gitmişti-Ø

Bazı dilsel göstergeler de, dil dışı göndermeler aracılığıyla tamamlanma özelliği gösterebilir. Doğan Günay, bu durumu “Dilbilimsel olarak eksik anlatım ya da okuyucudan tamamlanması istenen biçim, değişik şekillerde (önvarsayım, örtüklük, üstkural, sezdirimler gibi) olabilir. Bu tür eksilteli anlatımların tamamlanması, alıcının bireysel yanları, anlatılanın mantıksal yapısı, bir dili bilme ve bir dilin anlatım biçimlerini doğru kullanma ile doğrudan ilintilidir.” (Günay 2007: 85) sözleriyle açıklar.

Dilin sistem olarak algılanması, dil birimlerinin birbirinin varlık sebebi olarak görülmesi, gösterilenin algılanmasındaki zorunlulukların açıklayıcısıdır. Kısaca yüzey yapıyla derin yapının ya da gösterenle gösterilenin birebir örtüşmediği söylenebilir. Derin yapıyla yüzey yapı arasında ayırım yapılması, yüzey yapıda birbirine benzemeyen ancak birbirleriyle yakın anlamlı olan yapılar arasındaki anlam benzerliğinin / ortaklığının açıklanmasını sağlar. Bu durum, yüzey yapıda alıcının doldurması gereken boşluklar olduğunu gösterir. İşte bu boşlukların “eksilti” niteliği taşıyanlarının tüm alıcılar tarafından aynı tarzda doldurulması gerekmektedir. Eğer eksilteleri derin yapıdan yüzey yapıya taşıma işlemi, dil bilgisi kuralları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

doğrultusunda yapılırsa derin yapının çeşitlilik göstermesi söz konusu olamaz; derin yapı, kişilere göre değişkenlik gösteremez.

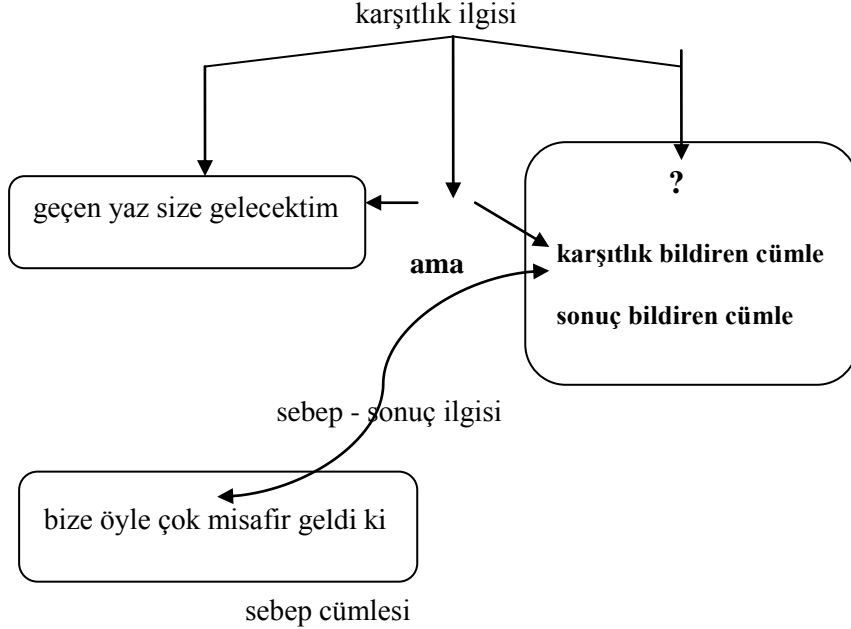
Yüzey yapıya “Geçen yaz size gelecektim ama bize öyle çok misafir geldi ki...” biçiminde taşınan göstergenin derin yapıdaki gösterileni, bu dilin tüm kullanıcıları tarafından aşağıdaki gibi algılanacaktır:

“**ben**, geçen yaz size gelecektim” (1)

“ama **ben**, geçen yaz size **gelemedim**” (2)

“**çünkü geçen yaz bize** öyle çok misafir geldi ki” (3)

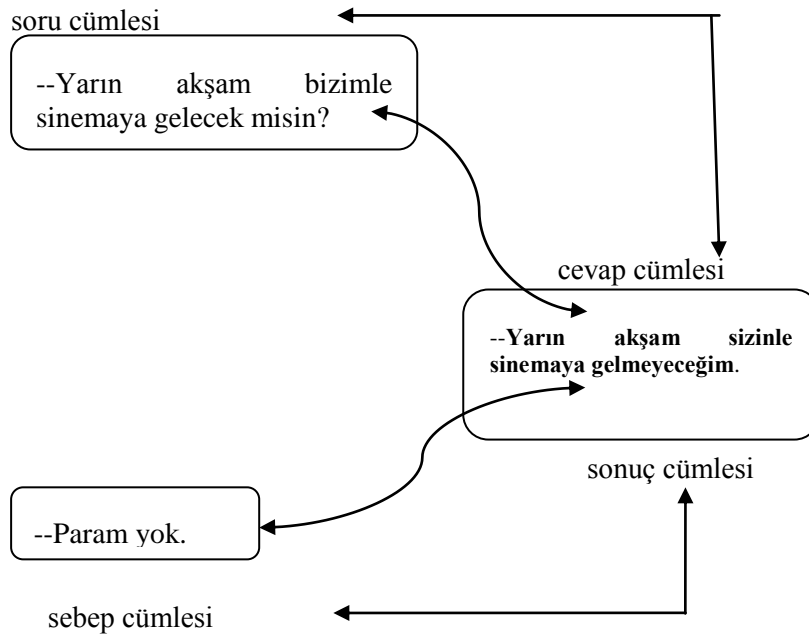
Derin yapıdaki dil birimlerinin koyu renkle yazıldığı yukarıdaki örnek, yüzey yapıda birbirine “ama” ile bağlı iki cümle biçiminde çıksa da [geçen yaz size gelecektim (1) bize öyle çok misafir geldi ki (3)] derin yapısında iki cümle arasında olması gereken üçüncü bir cümlenin varlığı kendini hissettirmektedir. Verici “ama”yı ipucu olarak yüzey yapıya yerleştirmiştir. Bu bağlaç, yüzey yapıdaki iki cümleyi birbirine bağlayamıyor. Çünkü “bize öyle çok misafir geldi ki” cümlesi, sebep bildirir fakat neyin sebebi olduğunu göremezsiniz.

Sonuçta iletişim kurarken derin yapıda bırakılan “**ben**, geçen yaz size **gelemedim**” cümlesinin varlığı anlaşılacaktır. Böylece hem

bağlacın işlevi belirginleşmiş hem de sebep cümlesinin bağlanacağı cümle ortaya çıkmış olur.

“--Yarın akşam bizimle sinemaya gelecek misin?” sorusuna verilen “--Param yok.” cevabı da arada söylenmemiş yani derin yapıda bırakılmış “--**Yarın akşam sizinle sinemaya gelmeyeceğim.**” cümlesinin iletişimde varsayılmasını gerektirmektedir.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Gerek yazı gerek konuşma dilinde iletişim kurarken benzer durumlarla karşılaşırız.

Ayrıca bir dil birimini biçimsel özellikleriyle ele alıp yapısal dil bilgisi özelliklerini temel kurucu öğeler olarak görmek; aktardığı anlamı, yalnızca dilbilgisel açıdan değerlendirmek, yüzey yapı ilişkileri ve biçimsel bağlantı öğelerini belirlemekten başka bir işe yaramaz. Oysa dil birimleri, sistem içinde insan bildirişiminin temel birimleri olarak aktardıkları dil dışı ilişkiler ve anlamlar açısından da incelenmelidir. Böylece yüzey yapıda görünmeyen ama derin yapıda kurulu ilişkilerin niteliği önem kazanacaktır.

Yüzey yapı-derin yapı ilişkileri, tekrarlar aracılığıyla ortaya konur. Sesten cümleye kadar her tür dil biriminin tekrarlanmasıyla oluşturulan yapılar, göstergeler arasında anlam bağı kurarak sistemin

çalışmasına ve derin yapının etkin biçimde algılanmasına hizmet ederler.

Sonuç olarak yüzey yapının, derin yapının yansıması olduğunu; bu nedenle göstergenin bir başka deyişle yüzey yapıdaki her gösterenin derin yapıda tek bir gösterilene olduğunu söyleyebiliriz. Yüzey yapıyla derin yapının algılanma biçimindeki ortaklığın kaçınılmazlığı, dil birimlerinin derin yapısının tüm kullanıcılar tarafından aynı biçimde çözülmesini zorunlu kılmaktadır. “Derin yapı” terimi, gösterilenin kişilere göre değişik biçimde algılanması anlamına gelmemelidir.

KAYNAKÇA

- AKERSON, Fatma Erkman, OZİL, Şeyda (1998). Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler, İstanbul: Simurg Yayınları.
- GUIRAUD, Pierre (1999). Anlambilim, La Semantique (çeviren: Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- GÜNAY, Doğan (2007). Metin Bilgisi, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- GÜNAY, Doğan (2004). Dil ve İletişim, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- KIRAN, Z.-KIRAN, A.E. (2007). Yazınsal Okuma Süreçleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2010). Dil Bilgisi Sorunları, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2010). “Eksilti ya da Eksiklik Terimleri Üzerine”, Bilkent Üniversitesi tarafından Kırcaali-Bulgaristan’da düzenlenen V. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı’nda sunulan bildiri (25-28.09.2010).
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2002). Dil Yazıları, Ankara: Akçağ Yayınları: 437, Kaynak Eserler: 130.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (1999). “Eksilti ya da Sıfır Tekrar”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, C. 1, Yıl:1, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, s. 93-105.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (1998). “Cümle Çözümlemelerinde Yüzey Yapı - Derin Yapı İlişkileri”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 563, Ankara: TDK Yayınları, s. 398-406.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*